

<https://doi.org/10.62837/2025.8.227>

NƏRGİZ QURBANLI
Azərbaycan Dillər Universiteti
Beynəlxalq jurnalistika şöbəsinin müdiri, baş
müəllim. gurbanova_77@mail.ru

ÇAĞDAŞ AZƏRBAYCAN JURNALİSTİKASINDA ƏDƏBİ DİL NORMALARININ GÖZLƏNİLMƏSİ PROBLEMI

Giriş

Jurnalist nədən bəhs etməli və necə bəhs etməlidir? Bu sual çağdaş jurnalistikanın qarşısında duran əsas suallardan biridir. Əlbəttə, mövzu seçməkdə jurnalist sərbəstdir. Nədən, hansı sahədə bəhs etməkdə jurnalist qarşısında xüsusi məhdudiyətlər qoyulmur. Belə ki, jurnalist qanunla qadağan edilməmiş hər hansı məsələyə qəzet və jurnal səhifələrində, radio efiri və televiziya ekranında, həmçinin sosial şəbəkələrdə öz münasibətini bildirməyə bilər. Unutmaq olmaz ki, jurnalistin müxtəlif sahələrlə bağlı fikri geniş ictimaiyyət tərəfindən heç də həmişə müsbət qarşılanmır. Ona görə ki, bir çox hallarda jurnalistikanın ən vacib prinsipi pozulur. Jurnalistika nümunəsi kimi təqdim olunan materialın obyektiv gerçəkliyi doğru-düzgün əks etdirməməsi ən vacib prinsiplərdən birinin pozulması halıdır. Çox təəssüf ki, belə bir halla çağdaş jurnalistikamızda tez-tez qarşılaşırıq. Siyasi maraq, şəxsi mənfəət güdən jurnalist istər-istəməz qəzərlənən mövqə tutur və haqqında söhbət açdığı məsələ ilə bağlı obyektivlikdən xeyli uzaq fikirlər irəli sürməli olur. Jurnalistin obyektiv mövqə tutmasının, gerçəkliyi doğru-düzgün əks etdirməsinin mühüm bir göstəricisi də ədəbi dil normalarının nə dərəcədə gözlənilib-gözlənilməməsidir. Jurnalist elm, təhsil, səhiyyə, iqtisadiyyat, siyasət və s. kimi sahələrdən hər hansı birinə həsr etdiyi yazılı və ya şifahi nitqində həqiqəti az-çox ifadə edərsə, amma ədəbi dil normalarını kobud şəkildə pozursa, həmin nitqin effektiv olacağı, geniş oxucu və dinləyici auditoriyasına lazımı şəkildə qayacağı inandırıcı deyil.

Biz az yuxarıda “yazılı nitq”, “şifahi nitq” ifadələrini işlətməyimiz təsadüfi deyil. Həmin ifadələri işlətməklə nəzərə alırıq ki, qəzet və jurnallardan başqa jurnalistikanın yerdə qalan bütün informasiya vasitələri həm yazılı, həm də şifahi nitq əsasında fəaliyyət göstərir. Teleradio məkanında, sosial şəbəkələrdə, eləcə də elm, təhsil, siyasət, sosial rifah və s. sahələrə aid müxtəlif auditoriyalarda jurnalistlər yazılı və şifahi nitqin imkanlarından paralel olaraq istifadə edirlər. Onlar hər hansı mətni auditoriyaya, geniş oxucu və dinləyici kütləsinə yazılı və ya şifahi şəkildə çatdıranda ədəbi dil normalarını gözləməli olurlar. Peşəkar jurnalistlər yaxşı bilirlər ki, şifahi ədəbi dilin qayda-qanunlarına əməl etmək yazılı ədəbi dilin qayda-qanunlarını gözləməkdən heç də az əhəmiyyət daşıyır. “Şifahi nitqin zəngin intonasiya imkanları: melodiya, intensivlik, tələffüz tempri, tempi vardır; elə bir intonasiya rəngarəngliyinə malikdir ki, insan duyğusunu, hiss və həyəcanını, əhvali-

ruhiyyəsinə və s. bütün çaları ilə bürüzə verir, məntiqi vurğunun yeri, tələffüzün aydınlıq dərəcəsi, fasilələrin olub-olmaması mühüm rol oynayır” (1,32). Şifahi nitqdə jurnalist öz fikirlərini verbal şəkildə, yəni səslənən sözlər, jest və mimika vasitəsilə ifadə etmək imkanı qazanır. Məlumdur ki, belə bir imkan gündəlik həyatımızda hər birimizin – peşəsindən, sənətindən asılı olmayaraq hər insanın yararlandığı imkandır. İnsanlar öz aralarında söhbəti məhz şifahi dialoqlar şəklində qururlar. Bu dialoqlar söhbət söhbət edən tərəflərin dünyagörüşündən asılı olaraq müxtəlif səviyyələrdə ortaya çıxır. Əkin-biçinlə məşğul olan iki kənd adamının söhbəti loru danışq tərzində qurulur, onlar yaşadıkları bölgəyə məxsus dialekt və şivə xüsusiyyətlərinə geniş yer verirlər. Bu xüsusiyyətlər həm tələffüzdə, həm ayrı-ayrı sözlərin seçilməsində, həm də cümlələrin qurulmasında özünü bürüzə verir. Hansısa ictimai yerdə iki ziyalının bir-biri ilə söhbətində isə loru danışq və fikrin dialekt və şivə prinsipləri əsasında çatdırılması qətiyyəən səciyyəvi hal deyil. Ziyalılar ictimai yerlərdə danışarkən şifahi ədəbi dilin normalarını, xüsusən də orfoepiya normasını gözləməyə çalışırlar. Jurnalistin şifahi nitqi misal gətirdiyimiz hallardan ikincisinə daha yaxındır. Belə ki, jurnalist şifahi nitq zamanı loru danışqdan imtina etməli və şifahi ədəbi dilin fonetik, leksik və qrammatik qaydalarına əməl etməli olur. Amma unutmaq olmaz ki, hər hansı jurnalistin dinləyiciyə çatdırmaq istədiyi nitq iki ziyalının ictimai yerdə bir-biri ilə söhbətindən də məzmun və formaca fərqlənir. Başlıca fərq nitqin mövzusunun qabaqcadan müəyyənləşdirilməsi və mövzuya uyğun hazırlıq işlərinin görülməsidir. İki ziyalı hardasa rastlaşıb söhbət edəndə nədən danışacaqlarını qabaqcadan bilmədikləri halda, jurnalist nəzərdə tutduğu mövzu ilə bağlı mənbələrə baxmalı, müəyyən qeydlər götürməli, edəcəyi çıxışın plan-prospektini tutmalı, danışacağı mətni əvvəldən axıracan beynində qurmalı olur. Bir-biri ilə söhbət edən ziyalıların bir və ya bir neçə dinləyicisi olursa, şifahi şəkildə çıxış edən jurnalist yüzlərlə, minlərlə dinləyici qarşısına çıxır. Nəsir Əhmədli jurnalistin radiodakı çıxışını nəzərdə tutaraq yazır: “Audionitq monoloji nitqdır. Studiyada neçə nəfərin söhbət etməsindən asılı olmayaraq tam halda proqram dinləyicilər üçün nəzərdə tutulduğundan veriliş iştirakçıları birinci (danışan), auditoriya isə ikinci (dinləyən) tərəf kimi çıxış edir. Buna dialoji (poliloji) monoloq da demək olar” (2,108). Geniş auditoriya qarşısında çıxış etdiyinə görə jurnalist əsəbi dilə münasibətdə xüsusi məsuliyyət daşıyır.

Şifahi nitqdə jurnalistin diqqət gətirəcəyi məsələlər sırasında tələffüz məsələsi mühüm yer tutur. Bunu radio və televiziyanın dilində aydın müşahidə etmək olar. “Yazılı və şifahi dilin üzvi şəkildə birləşməsinin təzahürü olan televiziya nitqi danışq səslərini, fikrin bütün incəliklərini, söz və cümlələrin ən dərin qatlarını, müxtəlif intonasiya çalarlarını özündə əks etdirən canlı dildir. Bu, onun bir növ süni dil sayılan yazılı nitqdən ən əsas fərqi. Axı bir sıra üstünlüklərinə bəmayaraq, yazılı nitq bütün məna incəliklərini, canlı intonasiyanı, hətta məntiqi vurğunu belə ifadə etməyə qadir deyildir... Söz özünün ən güclü təsirini, emosionallığını,

ekspressivliyini, əlvan qiyafəsini və çoxmənalılığını yalnız şifahi nitqdə tapmağa qabildir. Amma bu şərtlə ki, həmin söz dügün tələffüz edilmiş olsun (3,32). Doğrudur, burada şifahi nitqin üstünlüyünü daha qabarıq şəkildə diqqətə çatdırmaq üçün bir az mübaligəyə yol verilmiş, “söz özünün... çoxmənalılığını yalnız şifahi nitqdə tapmağa qabildir” deməklə bir qədər ifrata varılmışdır. Buna baxmayaraq biz də o fikirlə tam razılaşıırıq ki, düzgün tələffüsə və canlı intonasiyaya əsaslanan şifahi nitqlə jurnalist yüksək səviyyədə ifadəliliyə nail olur. Gündəlik həyat və məişətdə qarşılaşdığımız danışq dilindən radio və televiziya dili, hər şeydən qabaq, öz aydınlığı, səlisliyi və diksiyası ilə fərqlənir. Başqa sözlə desək, radio və televiziyanın dili tələffüz qaydalarının yüksək səviyyədə gözlənilməsi baxımından nümunəyə çevrilir və ya nümunəyə çevrilməlidir. “Tələffüz anlayışına nitqin ümumi axarı da, yəni intonasiyaya vəhdəti ilə birləşmiş söz və söz qruplarının müəyyən fasilə və yarımfasilələrlə, güclü və zəif, çeşidli emosional çalarlıqlarla deyilişi də daxildir. Ümumxalq danışq dilində əsasən obyektiv halda mövcud olan tələffüz qaydaları ədəbi dildə müəyyən müdaxilələrə uğramalı olur. Əssalı elmi araşdırmalarla tələffüz qaydalarından daha “ düzgün” olanları seçilir və ya müəyyənləşdirilir” (4,15). Dilçilikdə tələffüz qaydalarından bəhs edən orfoepiya bölməsinin irəli sürdüyü ən mühüm prinsipləri nəzərə almadan jurnalistin nümunəvi şifahi nitq təqdim etməsi, əlbəttə, mümkün deyil.

Mühüm tələffüz qaydalarından biri assikulyasiya qaydasıdır. Bu qaydaya görə, tələffüz zamanı bir səs yanaşı gələn səsə təsir edir və onu öz məxrəcinə uyğunlaşdırır. Belə bir mahiyyət daşıdığını nəzərə alıb assimilyasiya hadisəsinə bəzən “uyuşma” da deyilir. Bu fonetik hadisəyə malik olaraq “r” səsinin təsiri ilə tələffüzdə baş verən dəyişməni göstərə bilərik. Sonu “r” samiti ilə bitən “kəsər” sözünə -li şəkilçisi artırısaq, tələffüz zamanı həmin şəkilçidəki “l” səsi sözün kökündəki “r” səsinin məxrəcinə uyğunlaşacaqdır: kəsərri. Bu gün fəaliyyət göstərən radio və televiziyalarımızın ayrı-ayrı verilişlərini izlədikdə məlum olar ki, jurnalistlərimiz bir çox hallarda assimilyasiya qaydasına əməl ütmirlər:

1. Braziliyada yenidən siyasi gərginlik davam edir. 2. Hadisə yerinə çağırılan təcili tibbi yardım vasitəsilə zəhərlənənlərə ilkin yardım göstərdikdən sonra bina sakinləri ambulator müalicəyə göndərilib. 3. O, yaxınlarının köməyi ilə gecə saatlarında 1 sayılı Klinik Tibbi Mərkəzə yerləşdirilib. 4. Tiraja başlamazdan əvvəl gəlin komissiya üzvləri ilə yaxından tanış olaq (5, 14-17).

SPACE televiziyasının “Hər gün” və “Hər səhər” verilişlərindən götürülmüş bu cümlələrdə assimilyasiya qaydasının pozulması göz qabağındadır. Assimilyasiya qaydasına görə, 1-ci cümlədə “gərginlik” sözü “qərginnix” kimi; 2-ci cümlədə “sakinləri” sözü “sakinləri” kimi; 3-cü cümlədə “yaxınları” sözü “yaxınları” kimi; 4-cü cümlədə isə “yaxından” sözü “yaxınnan” kimi tələffüz edilməli idi.

Dissimilyasiya fərqlənmə fonetik hadisəsi tələffüz zamanı bir səsin onunla

eyni nə ya yaxın məxrəcdə olan səsi öz məxrəcindən uzaqlaşdırması prinsipinə əsaslanır. Məsələn, “zərər” sözünün “zərəl” kimi tələffüz olunmasında dissimilyasiya hadisəsi özünü göstərir. Təəssüflə qeyd edirik ki, teleradio məkanında dissimilyasiya qaydasının pozulması hallarına da tez-tez rast gəlirik. SPACE televiziyasının “Yerimdəyəm” verilişindən götürülmüş bu cümləyə diqqət yetirək: “Kıçix bir təşəkkürüm var, o təşəkkürümü edib sizlə sağollaşacağım”. Bu cümlədə işlənmiş “təşəkkür” sözü dissimilyasiya qaydasına görə “təşəkgür” şəklində tələffüz edilməli idi. Proteza (səs artımı) hadisəsi ən çox alınma sözlərin tələffüzündə müşahidə olunur.

Alınma sözlərdə a və i, a və e, ə və i, i və a, i və o saitləri yanaşı şəkildə tələffüz zamanı həmin saitlərin arasına “y” samiti əlavə olunur: ailə-ayilə, müdafiə-müdafiyə, dialoq-diyaloq, poema-payema və s. Əgər jurnalist şifahi nitq təqdim edərkən bu tipli sözləri yazıldığı kimi tələffüz edərsə, yəni qoşa saitlərin arasına “y” samiti əlavə etməzsə, orfoepiya qaydasını pozmuş olar.

Eliziya (səs düşümü) həm sözlərin yazılışında, həm də deyilişində müşahidə olunan fonetik hadisədir. Bu fonetik hadisəni sözlərin tələffüzü üzrə izləsək, ikinci şəxsin cəminə aid – sınız şəkilçisini misal çəkə bilərik. Həmin şəkilçi sözlərə artırılarkən onlarda bir saitlə birlikdə “n” samiti də tələffüz zamanı ixtisar olunur: gətiribsiniz-hətiribsiz, yazıbsınız-yazıbsız, örtübsünüz-örtübsüz, oxuyubsunuz-oxuyubsuz. Teleradio məkanında jurnalistin bu şəkilçinin tələffüzü ilə bağlı orfoepik normanı gözləməsi vacibdir. Faktlar göstərir ki, tələffüzdə jurnalistlərin ən çox çətinlik çəkdikləri məqamlar alınma sözlərin orfoepiyası ilə bağlıdır. “Əgər diktör, yaxud hər hansı çıxışçı Frankli, Elkaponi, Jan Klod, Komi, Karip (dəniz), Komarov, kalori sözlərindəki “k” səsini “kar” sözündəki “k” kimi tələffüz edərsə, bu, gülüncdür. Bu mənada, hələ neçə illər əvvəl televiziyada Yuqoslaviya filmi “Vanda Kosu axtarın” bədii filminin adını elan edən diktörün “kosu” sözünü azərbaycanca olan “kos” (top) kimi tələffüz etməsi istehza ilə, acı bir lətifə kimi danışılır” (3, 32-33). Alınma sözlərin tələffüzündə yol verilən səhvlər aşağıdakı nümunələrdə daha tez-tez qarşımıza çıxır: mübtəda-mübtə:də, layihə-lahiyə, mədəni-mə:dəni. Jurnalist nəzərə almalıdır ki, bu sözlər yazıldığı kimi də tələffüz edilir.

Alınma sözlərdə vurğunun müəyyənləşdirilməsi də jurnalistlər arasında çətinliklər yaradır. Uzun tələffüz olunan saitlərin işləndiyi ərəb-fars mənşəli sözlərdə vurğunun hansı heca üzərinə düşməsi bəzən jurnalistika mütəxəssisləri üçün də qaranlıq qalır: a'həng, va'li, e'zamiyyət, əca'ib, əməlisə'leh, əfsa'nə, za'dəgan, za'hiri, ibə'dət, ira'də, la'qeyd, na'dir, fa'ni, ca'zibə. Bu nümunələri jurnalistikada ədəbi tələffüz qaydalarına həsr olunmuş bir tədqiqat əsərindən götürmüşük. Misallardan aydın olur ki, müəllif vurğunun uzun tələffüz olunan saitlərin üstünə düşməsi qənaətindədir. Halbuki yuxarıdakı sözlərdə vurğu uzun tələffüz olunan saitin üzərinə

düşür və belə bir mənzərə alınır: ahə'ng, vali', ezamiyyət', əcai'b, əməlisələ'h, əfsanə', zadəga'h, zahiri', ibadət', iradə', laqə'yd, nadi'r, fani', cazibə'.

Ərəb-fars sözləri ilə müqayisədə Avropa mənşəli sözlərin vurğusunu dəqiqləşdirmək jurnalistlər üçün daha çox çətinlik törədir. Belə sözlərə misal olaraq aşağıdakıları göstərmək olar: bi'rja, vi'za, dialo'q, dispansə'r, jənşə'n, katalo'q, komplekt, ko'mpleks, monolo'q, oliqa'rxiya, sanitari'ya, sta:tus, transfe'r, ultima'tum, ta'bula və s. (3, 100-101). Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, çağdaş Azərbaycan jurnalistikasında fonetik normanın pozulması üçün səciyyəvi olan hallardan biri Avropa mənşəli sözlərin orfoqrafiyasında səhvlərə yol verilməsinin bir səbəbi sözlərin paronimliyini nəzərə almamaqdır. Məsələn, dilimizə Avropa dillərindən keçmiş “abonoment” və “abonent” sözləri var. “Abonoment” mənaca “abunə, müəyyən müddət kitabxanadan, teatr, kino, və s. dən istifadə hüququ” deməkdir. “Abonent” isə “abunəçi, abonenti olan şəxs” mənasını bildirir. Ayrı-ayrı mənalar daşıyan bu sözləri bir-birinin yerində işlətmək əlbəttə, doğru olmazdı. Əgər hər hansı bir jurnalist “abonoment” sözünü aşağıdakı kimi işlədirsə, oxucuda yanlış təsəvvür yaradır: Dövlət qurumlarında abonomentlərdə mədəni rəftara xüsusi fikir verilməlidir. Qəzet və jurnal səhifələrindən, sosial şəbəkələrdən bu cümləni oxuyan soydaşlarımızdan heç də hamısı burada “abonoment” yerinə “abonent” sözünün işlənməli olduğunu bilməz. Nəticədə jurnalistin orfoqrafik cəhətdən səhv yazdığı söz oxucunun da yanılmasına yol açmış olur. Paronimlərlə bağlı orfoqrafik yanlışlığa “serviz” sözünü də misal çəkmək olar: “Həmin şirkətin nəzdindəki servizdən avtomobil sahibləri ağızdolusu danışırlar”. Jurnalistin məqaləsində belə bir cümləyə rast gəlirsə, bilməliyik ki, burada “serviz” əvəzinə “servis” yazılmalıdır. Çünki “serviz” mənaca “xörək və ya çay komplekti” deməkdir. Halbuki jurnalist heç də qab-qacaqdan yox, xüsusi xidmət sahəsindən söhbət açmaq istəyir.

Çağdaş Azərbaycan jurnalsitikasında orfoqrafik səhvlərin bir çoxu dili “xəlqiləşdirmək” adı altında yazını tələffüzə uyğunlaşdırmaq cəhdlərindən doğur. Şəkilçilərindən bəzilərinin heç də yazıldığı kimi tələffüz olunmaması məlum məsələdir. Biz də orfoepiya qaydalarından bəhs edərkən -sınız şəxs şəkilçisinin fərqli tələffüz olunmasına (məsələn, “yazmısınız” sözünün deyilişdə “yazmısınız” şəklinə düşməsinə), öteri də olsa, toxunmuşuq. Fikrimizi davam etdirib -dır şəxs şəkilçisi üzərində dayansa, qeyd etməliyik ki, bu şəkilçi tələffüdə -dı şəklinə düşür. Əgər jurnalist öz məqaləsində bu şəkilçinin tələffüz formasını işlədirsə, söz yox ki, orfoqrafiya qaydasına əməl etməmiş olur: 1. Bunun özü... uğurlu sonluqdu. 2. Diplomantik cəhdlərdə Ermənistan daha fəaldı (6). Bu cümlələrdə xəbərlik bildirən sözlərin “sonluqdu”, “fəaldı” şəklində yazılması fikir dolaşığına səbəb olur. Belə ki, həmin sözlər “sonluq idi”, “fəal idi” kimi başa düşülür və qrammatik cəhətdən indiki zamanın hekayə formasına aid olur. Halbuki misal gətirilən cümlələrdə iş, hal, hərəkət indiki zamanın hekayə formasına yox, məhz indiki zamanın özünə aiddir. Bu tipli cümlələri misal çəkən Nəsir Əhmədli haqlı olaraq yazır: “Bəzi jurnalistlərin bu

səhvi yazıya ağırlıq gətirməmək, vizual dili audiodilə yaxınlaşdırmaq cəhdi ilə bağlayırlar. Prinsip etibarilə biz də bu prosesin əleyhinə deyilik, amma bir şərtlə ki, həmin “yüngülləşdirmə” sözün semantikasının hər hansı dərəcədə dəyişməsi ilə nəticələnməsin” (2, 90). Döğrudan da, tələffüz formalarına yer vermək mənə təhriflərinə gətirib çıxarırsa, bu cür “xəlqiləşmək” yazılı dilə xeyirdən çox ziyan verir.

Jurnalistikada əməl edilməsi vacib olan normalardan biri leksik normadır. “Leksik norma sözün mənası və ya mənalarını yaxşı bilmək, onu yerində və düzgün işlətməkdir. Söz dildə leksik-semantik mənası olan, cümlənin əsasını təşkil edən ən kiçik, müstəqil dil vahididir... Lüğət tərkibini təşkil edən sözün əsas vəzifəsi dildaxili və dilxarici faktları düşüncə obyektinə çevirmək və bu zaman müəyyən fikri ifadə etmək üçün uğurlu söz tapmaq və onu qrammatik qaydalara uyğun əlaqələndirməkdir” (1, 332). Demək, leksik norma jurnalistdən sözü yerinə görə düzgün seçməyi, həm də həmin sözü qrammatik qaydalara uyğun olaraq başqa gözlərlə əlaqələndirməyi tələb edir. Çağdaş jurnalistikamızda, xüsusən də ayrı-ayrı televiziya verilişlərində leksik normanın pozulması halları ilə tez-tez qarşılaşıırıq. Misallara müraciət edək:

1. Peşəkar fotoqraflar dediz, maraqlıdır, hansı məşhur fotoqraflarla birlikdə işləmişiz və yaxud onlardan dərslə götürmüşsünüz? (5, 39). 2. Xəzərin sahilində, Bakımızın bu gözəl məkanında ümid eləyirəm ki, Xəzərin dalğaları hər birimizin ruhumuzu sirayət etdiyi kimi, sizin də ruhunuzu sirayət edəcək (5, 41). 3. Plastik cərrahımız Dilqəm doktor deyir ki, son zamanlarda kişilərin müraciət etdiyi və əməliyyat tələbi gördüyü bir problem var (5, 66). Lider televiziyasının “Tezdən oyan” verilişindən götürülmüş 1-ci cümlədə “dərslə götürmək” ifadəsi leksik baxımdan yerinə düşməmişdir. Məlumdur ki, həmin ifadə “ibrət almaq” mənasını bildirir. Təqdim edilmiş cümlədə isə kiminsə dərslə getməkdən, tələbəsi olmaqdan söhbət gedir.

Lider televiziyasındakı “Xəzərin sahilində” verilişindən götürülmüş 2-ci cümlədə “ruhumuza oxşamaq” əvəzinə, “ruhumuzu sirayət etmək” ifadəsi işlənmişdir. Bu o deməkdir ki, aparıcı “sirayət etmək” ifadəsinin mənasını heç də dəqiqliklə bilmir.

Çağdaş Azərbaycan jurnalistikasında ədəbi dilin normalarının gözlənilməsi məsələlərindən bəhs edərkən, söz yox ki, qrammatik normaya toxunmadan keçmək mümkün deyil. Qrammatik norma baxımından publisistik yazıları araşdırdıqda jurnalistin zəif və üstün cəhədlərini daha aydın şəkildə görmək olur. Qrammatik norma sözlərin bir-biri ilə əlaqələndirilməsi və cümlələrin qurulması kimi mühüm anlayışları əhatə edir. “Nitqdə söz və cümlələr arasındakı əlaqələr qrammatik norma əsasında tənzimlənir. Qrammatik normaya morfoloji kateqoriyalarından düzgün istifadə, sintaktik, əlaqə formaları, cümlə üzvlərinin sıralanması və s. aiddir” (1, 334). Çağdaş jurnalistikada qrammatik normanın pozulması hallarına toxunmazdan

əvvəl xatırlatmaq lazımdır ki, publisistik mətnin dinamikliyini təmin etmək, deyilənləri dinləyici və tamaşaçıya, yazılanları isə oxucuya daha rahat çatdırmaq üçün bəzən jurnalistlər bilərəkdən qrammatik “standart”lardan kənara çıxırlar. Məsələn, danışıq dilindən televiziya və radio dilinə çağırış xarakterli, lakin xəbərsiz elliptik cümlələr daxil olur: Hər şey vətənin müdafiəsinə! Özəlləşdirməyə geniş meydan! Vəsait Müdafiə fonduna!” (8, 145). Göründüyü kimi, bu cümlələrdə xəbər buraxılmış, fikir cümlənin digər üzvləri əsasında qurukmuşdur. Buna baxmayaraq, bu tipli cümlələri xüsusi üslubi məqam hesab etmək və həmin cümlələrdə qrammatik normanın pozulmasını jurnalistə irad tutmaq olmaz. “Bəzən verilişlərin mətnlərində danışıq dilinin təsiri ilə əsas cümləyə məzmunu tamamlamaq üçün yardımçı cümlələr əlavə edilir. Yəni əsas fikir söyləndikdən sonra ona izah etmə və dəqiqləşdirmə funksiyası daşıyan informasiya əlavə olunur” (8, 145). Buna misal olaraq aşağıdakı cümlələri göstərmək olar: 1. Uşaqlara diqqət və qayğı gərəkdir, həm də hamıdan daha çox. 2. Biz qələbə qazandıq şox böyük əzmkarlıqla. Təqdim etdiyimiz hər iki cümləyə izahedici, dəqiqləşdirici əlavə informasiyanın artırılması “standart” kənara çıxma olsa da, bu hal üslubi məqam kimi müsbət qəbul edilir. Belə üslubi məqamlardan biri radio və televiziya feili xəbərin cümlənin əvvəlinə gətirilməsidir: 1. Danışır Bakı. 2. Oxuyur xalq artisti Arif Babayev. Bu cümlələrdə “danışır” xəbərlərinin lap əvvələ gətirilməsi heç kimdə narazılıq doğurmur və üslubi modelin bir nümunəsi kimi qəbul olunur.

Danışıq dilindən efir ekran dilinə gəlmiş və artıq oturmuş cəhətlərdən biri də keçmiş zaman aid -ib şəkilçisinin işlənməsidir. Məlumdur ki, nəqli keçmiş zaman yazılı ədəbi dildə daga çox -miş şəkilçisi ilə ifadə olunur: O, rəhbərliyə ərizə ilə müraciət etmişdir. Murad komandanın tərkibindən uzaqlaşdırılmışdır. Efir və ekran nitqində bu cümlələr səsləndiriləsi olsa, feili xəbərlər, çox güman ki, -miş şəkilçisi ilə yox, -ib şəkilçisi ilə ifadə olunacaqdır: müraciət edib, uzaqlaşdırılıb.

Danışıq dilinin təsirini qəti gələcək zamanı bildirən -acaq şəkilçisinin işlənmə formasında da müşahidə etmək olar. Belə ki, danışıq dilində qəti gələcək zaman xəbər yerində işləyəndə -dır şəxs sonluğu ixtisar olunur: Araz, bu işi başa çatdıracaq. O, bizim sözüümüzün qabağında bir söz deməyəcək. Bu cümlələrin xəbərləri yazılı ədəbi dildə, adətən -dır şəxs şəkilçisi ilə birlikdə işlənir: başa çatdıracaqdır, deməyəcəkdir. Faktlar göstərir ki, jurnalistlər bu cür feili xəbərlərdən istifadə edərkən danışıq dilindəki “başla çatdıracaq”, “deməyəcək” şəklinə daha çox yer verirlər. Yəni 3-cü şəxsin təkində qəti gələcək zamana aid geili xəbər işlədərkən -dır xəbərlik şəkilçisini ixtisar edirlər.

Biz yuxarıda “Danışır Bakı” tipli cümlələrdə xəbərin bilərəkdən əvvələ gətirilməsindən danışarkən heç də söz sırasının istənilən yerdə pozulmasına bəraət qazandıрмаq fikrində olmadıq. Əksinə, belə hesab etdik ki, bəzi istisnalardan, üslubi məqamlardan başqa yerdə qalan bütün hallarda söz sırasını gözləmək jurnalistin

borcudur. Radio və televiziya üzrə monitorinqin nəticələri isə cümlədə söz sırasının qorunması ilə bağlı acınacaqlı vəziyyətdən xəbər verir. Misallara nəzər salaq:

1. Əziz qadınlar, kişilər və bizə baxan indi tamaşaçılar, xatırladıram ki, “ATV Xəbər”in 20:30 buraxılışında Lalə Azərtaşın təqdimatında hadisələrin inkişafını izləyə bilərsiniz (5,74).
2. Olğunluq dövrü var, nəyəsə başqa cür baxmaq prizmadan lazım gəlir (5, 76).

Birinci cümlədə “indi bizə baxın” feili sifət tərkibi işlənmişdir. Aparıcının, söz sırasını pozaraq feili sifət tərkibini “bizə baxan indi” şəklinə salması heç bir məntiqə sığmır. İkinci cümlədəki isə “başqa cür baxmaq prizmadan” şəklinə salmaqla məna təhrifinə yol vermişdir. Məsdər tərkibi bu şəkildə işləndikdə “başqa cür baxmaq prizmadan” şəklinə salmaqla məna təhrifinə yol vermişdir. Məsdər tərkibi bu şəkildə işləndikdə “başqa cür” ifadəsi “prizma”ya yox, “baxmağa” aid olur.

Televiziyada veriliş apararı və şifahi nitq təqdim edən jurnalistlə müqayisədə qəzet və jurnalda eləcə də sosial şəbəkələrdə çalışan jurnalistin çatdıracağı mətni dil baxımından dəqiq qurmaq imkanı daha genişdir. Çünki o, mətni qələmə alarkən söz, söz birləşməsi və cümlələri dönə-dönə seçə, yazıda buraxılmış səhvləri redaktə edə bilir. Belə olan təqdirdə qəzet, jurnal və sosial şəbəkələrdə fonetik, leksik, eləcə də qrammatik normalar daha yüksək səviyyədə qorunmalı, ciddi dil qüsurlarına yer verilməməlidir. Fərəh hissi ilə qeyd etmək lazımdır ki, çağdaş jurnalistikamızda öz istedadını dilin səlisliyini, ifadəçiliyi və dəqiqliyi baxımından da göstərə bilmiş publisistlərimiz var. Bununla yanaşı bugünkü qəzet, jurnal və sosial şəbəkələrdə nəzərə çarpa dil xəstəliklərinə göz yummaq da mümkün deyil. Bir az əvvəl toxunduğumuz məsələyə - cümlədə söz sırasının pozulması məsələsinə qayıtsaq, bu qüsurun qəzet, jurnal və sosial şəbəkələrdə də özünü göstərdiyini xatırlatmalıyıq. Fikrimizi əsaslandırmaq üçün belə bir qəzet cümləsinə nəzər salaq: “Yazılarımızda mandat almış müsavətçilərin parlamentdə iştirakının bu partiyanın maraqları ilə üst-üstə düşdüyünü də bildirmişdir” (6). Bu cümlədə söz sırasının pozulması – “yazılarımızda” sözünün əvvəldə işlənməsi jurnalistin çatdırmaq istədiyi fikrin ciddi şəkildə təhrif olunmasına səbəb olmuşdur. Təqdim edilmiş cümlədən belə çıxır ki, müsavətçilər mandatı “yazılarımızdan” almışlar. Fikir dəqiq ifadə olunsun deyərək “yazılarımızda” sözünü “bildirmişdik” xəbərinin yanına gətirmək lazım idi. Söz birləşmələrinin və cümlə üzvlərinin şəxsə və kəmiyyətə görə uzlaşmasını nəzərə almaq da bir çox hallarda jurnalistlər üçün çətin olur. Bu çətinlik dilimizin bugünkü problemlərindən bəhs edən mütəxəssislərin diqqətindən yayınmır: “Məktəb kollektivi yığılıb bu məsələni ətraflı müzakirə etdilər. Bu cümlədə -lər şəkilçisindən başqa hər şey yerindədir. Sual oluna bilər: Bir şəkilçiyə görə bu cümlədən xüsusi danışmaq narazılıq etməyə dəyərmi? Əlbəttə, dəyər. Ona görə ki, bu tipdə cümlə quruluşu bir-iki jurnalistin yox, neçə-neçə jurnalistin nitqində özünü göstərir və nəticədə “süjetin bir-iki görüntüləri”, “bir qrup naməlum şəxslər”, “belə bir oyunlar” və s. kimi əcaib quruluşlu ifadələr efiyrdən səslənməkdə davam edir. Əcaiblik

ondadır ki, jurnalist “məktəb kollektivi” ifadəsi ilə başlanan cümlənin “müzakirə etdi” şəklində bitməli olduğunu, “bir” və yaxud “iki” sayından sonra gələn “görüntü”, “şəxs”, “oyun” kimi sözləri cəm şəkilçisi ilə işlətməyin düzgün olmadığını nəzərə almır” (7, 205-296).

Nəticə. Əlbəttə, həcmcə o qədər də böyük olmayan çağdaş Azərbaycan jurnalistikasının ədəbi normalarla bağlı problemlərini tam əhatə etmək mümkün deyil. Biz müzakirəsini vacib saydığımız məsələlərə toxunduq və fikrimizi əsaslandırmaq üçün KİV-dən götürülmüş konkret misallara müraciət etdik. Belə hesab edirik ki, Azərbaycan dilindən zamanın tələblərinə uyğun şəkildə istifadə olunması ilə bağlı Dövlət Proqramının qəbul edilməsi, ana dilinin inkişafı məqsədilə Prezident sərəncamlarının imzalanması digər ziyalılarla yanaşı, jurnalistlər qarşısında da mühüm vəzifələr qoyur. Hamı qəzet və jurnallarda, həm də teleradio və sosial şəbəkə məkanlarında çalışan jurnalistlərimiz publisistikanın digər məsələləri ilə yanaşı, ədəbi normaların gözlənilməsi, nitqin düzgünlüyü, dəqiqliyi kimi məsələlərə də xüsusi diqqət və həssaslıqla yanaşmalıdırlar.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Axundov A. Dil mədəniyyəti. Bakı: Elm, 1992.
2. “Azadlıq” qəzeti. 09 fevral 2001-ci il.
3. Əhmədli N. Jurnalistin nitq mədəniyyəti. Bakı: BDU nəşriyyatı, 2005.
4. Əlizadə M., İsmayılova T. Azərbaycan tele-radio məkanında ədəbi dilin qorunması layihəsi əsasında aparılmış monitorinqin nəticələri. Bakı, 2017.
5. Kazınoğlu M. Dilimiz, nitqimiz və qayğılarımız // Söz haqqında söz. Bakı: Elm və təhsil, 2020.
6. Məmmədli N. Azərbaycan dilində işgüzar və akademik kommunikasiya. Bakı: Elm və təhsil, 2021.
7. Məhərrəmli Q. Radio verilişlərinin dili və üslubu. Bakı: Elm və təhsil, 2011.
8. Məhərrəmli Q. Televiziya nitqi və ədəbi tələffüz. Bakı: Təhsil, 1999.

Çağdaş Azərbaycan jurnalistikasında ədəbi dil normalarının gözlənilməsi problemi.

Xülasə

Çağdaş Azərbaycan jurnalistikasında ədəbi dilin həm şifahi, həm də yazılı formasından istifadə edilir. Radio və televiziya jurnalistləri şifahi ədəbi dildən daha çox istifadə etdikləri üçün onların qarşısında duran, əsas vəzifələrdən biri orfoepiya qaydalarına əməl etməkdir. Müşahidələr göstərir ki, bir çox jurnalistlər assimilyasiya dissimilyasiya, eliziya, vurğu kimi tələffüz qaydalarını gözləmir. Qəzet, jurnal və sosial şəbəkələrdə orfoqrafiya qaydalarının pozulması alınma sözlərin, o cümlədən paronimlərin yazılmasında özünü daha çox göstərir. Sözlərin

mənasına bələd olmasaq, sözləri yerli-yerində işlətmək KİV-də leksik mənanın pozulmasına səbəb olur.

Azərbaycan dilinin leksik, fonetik və qrammatik normalarına əməl etmək jurnalist üçün həyat həqiqətlərini lazımi səviyyədə əks etdirməyin mühüm vasitəsidir.

Açar sözlər: media, jurnalistika, radio, televiziya, qəzet

NARGİZ GURBANLI

**The problem of observing literary language norms in contemporary
Azerbaijani journalism.**

Summary

In modern Azerbaijan journalism, both of the oral and written forms of the literary language are used. Since radio and television journalists primarily use the spoken literary language, one of their main responsibilities is to follow the rules of pronunciation (orthoepy). Observations show that many journalists do not adhere to pronunciation rules such as assimilation, dissimilation, elision, and stress.

Key words: media, journalism, radio, Tv, newspaper.

**Проблема соблюдения норм литературного языка в современной
азербайджанской журналистике.**

Резюме

В современной азербайджанской журналистике используются как устная, так и письменная форма литературного языка. Поскольку радио телеведущие преимущественно используют устную литературную речь, одной из их основных задач является соблюдение орфоэпических норм. Наблюдения показывают, что многие журналисты не придерживаются таких правил произношения, как ассимиляция, диссимиляция, элизия и ударения.

Ключевые слова: СМИ, журналистика, радио, телевидение, газеты.

Rəyçi: fil.f.d, universitet daxili dosent, Nigar Çingiz qızı Məhərrəmovə